

**ПЕДАГОГІЧНЕ НАСТАНОВЛЕННЯ КОНСЕПСЬОН АРЕНАЛЬ
СТОСОВНО СТАВЛЕННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ**

УДК 37.013.42

*Наталія Зайченко, доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної та прикладної психології
Інституту екології, економіки і права, м. Київ*

**ПЕДАГОГІЧНЕ НАСТАНОВЛЕННЯ КОНСЕПСЬОН АРЕНАЛЬ
СТОСОВНО СТАВЛЕННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ**

У статті здійснюється аналіз педагогічного настановлення видатної іспанської письменниці Консепсьон Ареналь (1820 – 1893) стосовно ставлення до засуджених осіб. Розкрито педагогічні погляди К. Ареналь на проблему виправлення особистості злочинця, яке розумілося нею як складна духовна діяльність з подолання людського страждання за допомогою розкаяння й виховання. Значну роль у справі соціальної підтримки засуджених осіб було відведено іспанською мислительницею опікунам-відвідувачам в'язниць, яким передусім й було адресовано її педагогічне настановлення. В процесі пенітенціарної роботи провідного значення К. Ареналь було надано моральному, релігійному, розумовому й трудовому вихованню засуджених осіб.

Ключові слова: педагогічне настановлення, ставлення до засуджених осіб, педагогічні погляди К. Ареналь, соціальна підтримка, опікуни-відвідувачі в'язниць, пенітенціарна робота.

Літ. 6.

*Наталья Зайченко, доктор педагогических наук, профессор кафедры общей и прикладной психологии
Института экологии, экономики и права, г. Киев*

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСТАВЛЕНИЕ КОНСЕПСЬОН АРЕНАЛЬ КАСАТЕЛЬНО
ОТНОШЕНИЯ К ОСУЖДЕННЫМ ЛИЦАМ**

В статье осуществляется анализ педагогического наставления выдающейся испанской писательницы Консепсьон Ареналь (1820 – 1893) касательно отношения к осужденным лицам. Раскрываются педагогические взгляды К. Ареналь на проблему исправления личности преступника, в котором она видела сложную духовную деятельность по преодолению человеческого страдания с помощью раскаяния и воспитания. Значительную роль в деле социальной поддержки осужденных лиц испанская мыслительница отводила опекунам-визитерам тюрем, которым прежде всего и адресовала свое педагогическое наставление. В процессе пенитенциарной работы ведущее значение К. Ареналь придавала моральному, религиозному, умственному и трудовому воспитанию осужденных лиц.

Ключевые слова: педагогическое наставление, отношение к осужденным лицам, педагогические взгляды К. Ареналь, социальная поддержка, опекуны-визитеры тюрем, пенитенциарная работа.

*Nataliya Zaychenko, Doctor of Sciences (Pedagogy),
Professor of the General and Applied Psychology Department
Institute of Ecology, Economy and Law, Kyiv*

**THE PEDAGOGICAL LECTURE OF CONCEPCION ARENAL CONCERNING THE
ATTITUDE TOWARDS THE CONVICTED PERSONS**

The pedagogical lecture of outstanding Spanish writer Concepcion Arenal (1820 – 1893) concerning the attitude towards the convicted persons has been analyzed in the article. The article reveals the Arenal's pedagogical views concerning the problem of correction of the criminal personality, which she saw as the difficult spiritual activity that involve the overcoming human suffering with the help of remorse and education. The Spanish thinker addresses the pedagogical lecture first of all to the prison visitors and emphasizes the important role of social support of the convicted persons by the prison visitors. Arenal attached the leading value of moral, religious, intellectual and labor education of the convicted persons in the process of the penitentiary work.

Keywords: the pedagogical lecture, an attitude towards the convicted persons, the Arenal's pedagogical views, the social support, the prison visitors, the penitentiary work.

Постановка проблеми. Ставлення до засуджених осіб з боку суспільства, держави й окремих громадян змінювалося в історичному часі й соціальному просторі. Змістові компоненти цього ставлення здебільшого становили структурну тріаду “вина – осуд – покарання”, в якій останній компонент

незалежно від того, чи впорядковувався відповідно до законно-правових нормативів конкретної держави, чи визначався церковною владою, чи набував звичаєвого характеру (принцип таліону), в своїй глибинній основі мав сенс відплати за скоєне злочинство. В гуманістично-християнській традиції, незважаючи

на суперечливе тлумачення концепту “покарання”, була піддана сумніву істина про “спокутування вини”. Милосердя і всепрощення як засадничі позиції гуманістично-християнської традиції вимагали “любові до засудженого” й “виправлення” (духовного вдосконалення) його. Будучи опікункою жіночої в’язниці в Ла-Коруні, видатна іспанська письменниця Консесьон Ареналь (Concepción Arenal Ponte) (1820 – 1893) витворила оригінальну концепцію пенітенціарної роботи із засудженими особами. Авторським роздумам про проблеми ув’язнених осіб, про природу покарання, про милосердя до злочинців, значення реформування тюремної системи в Іспанії було присвячено понад тридцять років життя. Масштабність філософської думки К. Ареналь, її публіцистична ерудованість, тривала соціально-опікунська діяльність із захисту в’язнів вражають тим паче, що мова йде про жінку XIX століття, права якої ще не визнані в іспанському суспільстві. Розуміючи скоєний злочин людиною як тяжке людське страждання, іспанська мислительниця шукала ті шляхи подолання вини засудженою особою, які передусім ведуть до відродження її людського духу, сприяють становленню особистісної духовності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення публіцистичної спадщини К. Ареналь здійснювалося іспаномовними дослідниками від кінця XIX ст. В публікаціях Г. де Аскарате (G. de Azcarate), Р. Салільяса (R. Salillas) в 1890-х роках було окреслено значення поглядів іспанської письменниці й громадської діячки в пенітенціарній справі. В XX – на початку XXI ст. педагогічні аспекти публіцистичної спадщини К. Ареналь знайшли відображення в наукових роботах Н. Корреаль (N. Correal), Е. Гарсії (E. Garcia Martin), М. Лакальсади де Матео (M. Lacalzada de Mateo), П. Марси (P. Marsa Vancells), М. Перес (M. Perez Montero), А. Рубіноса (A. Rubinos Ramos), П. Саласа (P. Salas Iglesias), Х. Тобіо (J. Tobio Fernandez), А. дель Вальє (A. del Valle Moreno) та ін.

Метою статті є аналіз педагогічного настановлення К. Ареналь стосовно ставлення до засуджених осіб.

Виклад основного матеріалу. Відштовхнувшись від платформи християнсько-гуманістичних цінностей, К. Ареналь осмислювала шлях виправлення людини, яка скоїла злочин, як складну духовну діяльність з подолання людського страждання за допомогою розкаяння й виховання. “Я вважаю, що в’язниця – це як лікарня, тільки замість тіла ви маєте хвору душу, а хвороба – це наслідок зловживання. Хвороби вашої душі, що

вимагають таких жажливих ліків, як в’язниця, є невдалими проявами ваших відхилень від шляху. Хоча і є окремі відчайдушні випадки, більшість хворих можуть зцілюватися, ви повернетеся до здорового життя, до обов’язку, але якщо дослухаєтеся до добрих порад й відкриєте очі на світло істини й справедливості”, – писала вона у “Листах до злочинців” (1865 р.) [1, 18].

Уся її програма, весь кодекс сконденсовані у такому вислові: “На противагу помсті правосуддя має любов, оскільки люблять, прощають; оскільки прощають, сподіваються”. І в найнещаснішому злочинці вона бачить людську гідність, яка варта поваги й милосердного ставлення, яка, немов “іскра священного полум’я може в один день усе очистити”, – так схарактеризував ставлення Консесьон Ареналь до засуджених осіб її сучасник, правознавець Р. Салільяс (Rafael Salillas) [6, 38].

Іспанська мислительниця була глибоко переконана, що кожна людина, будучи творінням божим, заслуговує на любов, незважаючи на те, що по-інколи вона оступається на життєвому шляху. “Яке нещастя думати, що ті, хто були гарними й улюбленими, стали поганими й огидними! Чи ви не згадуєте з жалем той час, коли були вільними, невинними й любими? Ви ще можете повернутися до цього. Любіть ваших близьких людей, й вони будуть любити вас; вчиняйте добре, й скоро досягнете свободи; покайтеся, й спокутуєте провину, бо справжнє розкаяння... заслуговує більшої похвали, оскільки здобувається зусиллями волі”, – зверталася вона до засуджених [1, 19 – 20].

В іншій праці “Пенітенціарні студії” (1877 р.) К. Ареналь стверджувала, що сучасною тенденцією стало перетворювати жалість до злочинця на засіб його виховання, бачити в ньому істоту, яка занепала, однак, яка спроможна підійнятися, й необхідно протягнути їй руку з тим, щоб вона змогла підвестися [2, 7].

Розмірковуючи над концептом “покарання”, іспанська письменниця обґрунтовувала ідею про те, що покарання має робити на краще, адже ніхто, ні індивід, ні спільнота не мають права чинити зло. К. Ареналь наголошувала, що мало сенсу в тім, що людина відбуде покарання. Більшість засуджених осіб скоювали злочини, перебуваючи під впливом соціальних негараздів. Отже, якщо в соціальному середовищі мають елементи, які зумовлюють падіння людини, то чи не сама спільнота має сприяти тому, щоб ця людина підвелася, – ставила ключове питання К. Ареналь [2, 260 – 261].

Людина – за сутністю істота соціальна, лише

в причетності до соціуму вона може існувати й розвиватися. Людина наділена інстинктом соціальності природно, й порушувати цей природний закон – не підвладно людській силі, адже бути причетним до інших людей в суспільстві – це умова життя. “Людина народжена задля життя в суспільстві... Щоб протистояти стільком загрозам, які оточують людину, стільком елементам знищення, вона потребує об’єднання з подібними до себе, тільки поєднуючи з ними свої зусилля, вона перестане бути слабкою й може існувати”, – зазначала іспанська письменниця [1, 28].

Однак, мова йде не про поєднання фізичних зусиль, продовжувала К. Ареналь, а передусім про таку людську спільноту, яка дійсно робить людей міцнішими, – об’єднання ідей, розумових зусиль. “Людина інстинктивно відчуває, що не може жити на самоті. А якщо люди потребують життя в суспільстві, то за якими правилами вони будуть жити мирно? Це дуже прості правила, які є основою всіх законів кримінального права з часу існування світу й донині... не роби іншій людині того, що не хочеш, щоб вона робила тобі... фундаментальний принцип усього правосуддя, такий простий, що всі його розуміють, такий очевидний, що ніхто його не заперечує, й тому не записаний у кодексах, що вигравіюваний у свідомості”, – вказувала вона [1, 30].

Очевидним є те, що людина не може залишатися байдужою до зовнішніх впливів, а засуджена тим паче; покарання, яке не сприяє поліпшенню людини, неминуче шкодить їй; задля морального покращення людини покарання за сутністю має бути виправним, і якщо воно не є таким, то само стає протиправним, – наголошувала К. Ареналь [2, 268 – 269].

Більше того, продовжувала мислительниця, виправлення – єдиний засіб досягти всіх цілей покарання засудженої особи й виповнення правосуддя [2, 280].

Дослідниця творчої спадщини й життєвої історії К. Ареналь М. Лакальсада де Матео (M. Lacalzada de Mateo) відзначила, що реформістські ідеї іспанської письменниці в пенітенціарній справі поєднували дві комплементарні лінії – гуманістичну, пов’язану з поважанням людської гідності й можливістю індивідуального вдосконалення злочинця, й іншу – “модернізаційну”, спрямовану на оновлення пенітенціарної системи Іспанії відповідно до потреб суспільного прогресу [5, 180].

Здійснюючи аналіз організації освітнього процесу для засуджених осіб, К. Ареналь акцентувала увагу на тому, що в освіті варто враховувати “абсолютну” й “відносну” сторони

– з одного боку, виховання тих якостей, які роблять людину розумною, культурною і моральною істотою, якими повинна оволодіти будь-яка людина, а з іншого – розвинення індивідуальних здібностей кожної людини [3, 120].

Освіта людини передбачає досягнення кількох цілей, зокрема: виявлення, розвиток, гармонізація, застосування різних людських здібностей, зміцнення волі й досвіду протистояння злу, творення добра й прагнення людини за можливих умов до досконалості, що є рівнозначним до вихованості, – стверджувала іспанська письменниця [3, 115].

За переконанням К. Ареналь, невід’ємними елементами освітнього процесу, зорганізованого для засуджених осіб, мають бути моральне, релігійне, розумове (навчання грамотності) й трудове (навчання певного ремесла або професії) виховання. В процесі *морального* виховання ув’язнених осіб необхідно використовувати значну кількість прикладів і вправ, адже розуміння моральних істин ще не робить людину моральною істотою, необхідно навчатися застосовувати їх у житті. “Для засудженого моральний світ відкривається по-новому, як світ, в якому є обов’язки і права, хиби й заслуги, неузгодження і гармонія... треба навчитися багато чого, й це навчання не може складатися лише з ізолюваних теоретичних занять і бути зводом пояснених правил; викладання й моральне виховання мають бути поєднані таким чином, щоб моральні вчинки супроводжувалися розумінням добра, а пізнання зумовлювало добрі справи”, – зазначала дослідниця [3, 129].

Релігійне виховання є важливим напрямом виховного процесу в ув’язненні, бо у вірі “шукають добра, досконалості й могутності, підтримки своєї слабкості, світла у своїй омані, виповнення сподівань, утіхи у власних стражданнях”, – розмірковувала К. Ареналь [3, 135 – 136].

Розумове виховання людини має глибинний моральний сенс, адже уможливорює розуміння особистістю свого морального обов’язку в суспільстві. “Розум не тільки судить й розмірковує... але й віднаходить засоби протистояти злу” [3, 148], – стверджувала іспанська мислительниця й продовжувала: “Щоб по-справжньому змінити засудженого, необхідно розвивати його розум, навчати, освічувати його багато, скільки можливо... освіта має бути повною, наскільки це можливо” [3, 151].

Зміст навчання засудженого має включати заняття з таких предметів: “Мораль”, “Релігія”, “Праця”, “Читання та письмо”, “Арифметика та елементарні поняття геометрії”, “Основи анатомії

і фізіології”, “Основи права”, “Креслення”, “Музика”, “Географія”, “Природна історія та астрономія” [3, 156].

Трудове виховання сприятиме оволодінню людиною певним ремеслом чи професією. Праця має бути привабливою для ув'язненого, такою, яку він буде любити, а не мерзенною й ненависною. “Виконуючи роботу примусову, грубу, огидну, чи набуде людина любові до неї, коли звільниться? Можливо, скажуть, що вона набуде звичку, але ж ніхто не звеє страждати, й найбільш покійна людина відсторонює страждання, як може... Ніколи не треба вважати працю злом, а тільки джерелом благ, ми маємо ставитися до праці не як до прокляття, а як до благословення”, – настановляла К. Ареналь [3, 85].

Іспанська мислительниця також вказувала, що праця має приносити людині задоволення, “працювати – це щось подібне до творення, вироблення того, що ще не існувало, й у тім велична влада людини, благородне втілення її фізичних, інтелектуальних й чуттєвих зусиль, що так підносить людську гідність, моральний рівень людини”, – писала вона [3, 87].

Розмірковуючи над тим, що в ув'язненні засуджені особи постійно стикаються з різними заборонами (наприклад, часто їхня праця не оплачується), К. Ареналь акцентувала увагу на певних правилах, які слід пам'ятати, зокрема: “немає такого права, щоб чинити зло будь-кому; найбільше лихо, якого можна завдати людині, – морально знівечити її; людина, яка не працює над власним удосконаленням, гіршає; провина задля того, щоб не посилювалася, вимагає праці й спокутування” [3, 97].

У державі задля втілення високої ідеї правосуддя мають бути забезпечені такі умови перебування в ув'язненні, які б сприяли справжньому виправленню засуджених осіб, а в'язниці не перетворювалися на інструмент додаткового зиску й експлуатації праці засуджених для держави, адже захисту й відшкодування збитків передусім потребують ті, хто постраждали внаслідок злочинства. Скоєний злочин позбавляє засудженого певних прав, однак не звільняє його від виконання своїх священних обов'язків – і підтримати стареньку матір, і виховувати маленького сина; й держава має сприяти йому у виконанні цих обов'язків, – наголошувала іспанська письменниця [3, 101 – 102].

У праці “Візитер до ув'язненого” (Мадрид, 1896 р.) К. Ареналь окреслила цілісну програму педагогічного наставництва опікунів-відвідувачів в'язниць. “Візитер до засуджених – це людина сердечна й милосердна, яка... знає, як справити

сприятливе враження й викликати довіру”, – писала вона [4, 41].

Завданнями візитерів до ув'язнених є підтримання нещасних, захищення немічних, сприяння виправленню винних. Значними перешкодами можуть бути ті індивідуальні особливості, що зумовлені своєрідністю кожної особистості, а також тим, з яким стражданням зіткнулася людина, – стверджувала К. Ареналь [4, 63].

У своєму педагогічному настановленні вона пропонувала опікунам-відвідувачам виявляти такі особистісні риси, як співчуття, скромність, настійливість, волю, що допоможуть посприяти виправленню злочинців. На шляху до того візитери “часто будуть зазнавати неталанів, важких перемог, гірких розчарувань, суворих уроків”, однак не можна відступати у цій благодетельній справі, – наголошувала К. Ареналь [4, 17 – 18].

Також іспанська письменниця зазначала, що візитер до засуджених має бути людиною щирою, адже спочатку у підопічних він викликатиме підозру й недовіру, а в монотонності життя ув'язнених відвідування їх опікунами-візитерами сприймається як подія, яка вражає й довго пам'ятається [4, 45 – 46].

Напучуючи опікунів-відвідувачів, мислительниця радила вести себе обережно, розмовляючи з ув'язненими, – нічого не вигадувати, не просторікувати, не говорити зайвого й усього того, що відчувається й про що думається. Найважливішого значення необхідно надавати можливості висловитися самому засудженому, “приймати до відома те, що він говорить, дозволяти говорити йому з повною свободою, не суперечити йому, не переривати його”, – настановляла вона [4, 47 – 48].

К. Ареналь акцентувала увагу на тому, що розкаянню злочинця часто заважає те, що суспільство накладає на нього своєрідну анафему й формує ставлення до нього як до “виключного й ненормального”. Варто поширювати думку, зазначала вона, що ув'язнення – це тимчасовий стан для злочинця, що він може виправитися й повернутися до попереднього стану життя, інакше виходить, що “свобода повертається людині легше, аніж честь; громадський осуд є жорстоким”, й візитеру як “посланцю суспільства” належить вірити в можливість виправлення засудженого й обіцяти йому прощення [4, 58 – 59].

За глибоким переконанням К. Ареналь, задля того, щоб вплинути на злочинця, необхідно добре знати все, що властиве людській індивідуальності. Первинним у допомозі засудженій особі є

пізнання духовних властивостей її особистості, індивідуальних умов життя, а також складових елементів злочину, який нею було скоєно [4, 121].

Важливу роль у справі соціальної підтримки ув'язнених осіб іспанська мислительниця вбачала в діяльності благочинних товариств. Сприятливі виправленню злочинців вони мають щонайменше трьома шляхами: організовувати відвідування засуджених осіб у в'язницях; відвідувати винних у пенітенціарних установах, проводячи бесіди, зібрання з ними; надавати підтримки й тим особам, які звільнилися з ув'язнення [3, 333].

Значну увагу в роботі “Пенітенціарні студії” К. Ареналь приділила питанням попереднього ув'язнення, зазначивши, що, коли людина перебуває під підозрою, але її вина не доведена, для суспільства виявляється більш справедливим тримати людину під вартою, аніж залишати на волі. Авторка доводила, що для ув'язненої особи мають бути створені безпечні умови перебування за ґратами, адже “найгіршим станом для людської душі є самотність”, що людина завжди потребує спілкування так само, як повітря [2, 48 – 49].

Стосовно дітей-правопорушників К. Ареналь наголошувала, що ув'язнювати їх не треба. Якщо дитина скоїла не тяжкий злочин, то вона має залишатися вдома, або, якщо там несприятливі умови, відправлятися до благочинних установ. Однак, і в разі, коли неповнолітній скоїв тяжкий злочин, ув'язнення не стане ефективним засобом для його виправлення, на її думку [2, 106].

Самотність і ізолювання для неповнолітнього несуть велику загрозу, адже він не може, як доросла людина, осмислити заподіяної шкоди. Необхідна значна й тривала підтримка засудженого неповнолітнього, передусім щоб самотність не знівечила й не зламала його, – стверджувала мислительниця [2, 104 – 105].

З-поміж засобів перевиховання дітей-правопорушників К. Ареналь пропонувала влаштування сільськогосподарських колоній – виправних установ, в яких моральне, релігійне виховання й навчання було б поєднано з сільськогосподарською працею, що надасть необхідних умінь дитині. В цих закладах має перебувати не більше сотні осіб, спати вночі вони мають в ізольованих келіях, не повинно

порушуватися правило тиші під час виконання робіт неповнолітніми [3, 260].

Висновки. Консепсьон Ареналь, працюючи опікункою жіночих в'язниць у Ла-Коруньї і пройнявшись проблемами ув'язнених осіб, виробила світоглядне уявлення про те, що ставлення до особистості засудженої особи в суспільстві має змінюватися й бути милосерднішим. Розуміючи провину людини як доленосне страждання, переборення якого потребує віри й волі самої особистості, іспанська мислительниця обґрунтовувала ідею соціальної підтримки засуджених осіб і в прагненні здолати “тяжкий біль” розкаяння, й у практиці виправлення особистісних якостей злочинців, і в їхній подальшій після ув'язнення реальності реінтеграції у соціум. Саме в цій підтримці стражденної людини К. Ареналь віднаходила глибинний сенс буття – перетворення людського духу в прощенні.

Література

1. Arenal C. *Obras completas de D. Concepcion Arenal. Tomo tercero. Cartas a los delincuentes / Concepcion Arenal.* – Madrid: Libreria de Victoriano Suarez, 1894. – 444 p.
2. Arenal C. *Obras completas de D. Concepcion Arenal. Tomo quinto. Estudios penitenciarios. Volumen primero / Concepcion Arenal.* – Madrid: Libreria de Victoriano Suarez, 1895. – 303 p.
3. Arenal C. *Obras completas de D. Concepcion Arenal. Tomo sexto. Estudios penitenciarios. Volumen segundo / Concepcion Arenal.* – Madrid: Libreria de Victoriano Suarez, 1895. – 395 p.
4. Arenal C. *El visitador del preso / Concepcion Arenal.* – Madrid: La Espana Moderna, 1896. – 284 p.
5. Lacalzada de Mateo, M.J. *La reforma penitenciaria entre la ilustracion y el organicismo social: C. Arenal / M. J. Lacalzada de Mateo // Estudios penales y criminologicos. Vol. XVI.* – 1993. – q 76. – P. 152 – 209.
6. Salillas R. *Doña Concepción Arenal en la ciencia penitenciaria / Rafael Salillas // Doña Concepción Arenal en la ciencia jurídica, sociológica y en la literatura / por los señores Salillas, Azcárate y Sánchez Moguel.* – Madrid: Libreria de Victoriano Suarez, 1894. – 67 p.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2017

“Коли тобі погано – прислухайся до природи. Тиша світу заспокоює краще, ніж мільйони непотрібних слів”.

Конфуцій

давньоқытайський філософ

